

150 let antropologie: Tylor, Morgan a Miklucho-Maklaj aneb kultura, komparace a terénní výzkum roku 1871

150 Years of Anthropology: Tylor, Morgan and Miklouho-Maclay or Culture, Comparison and Field Research in 1871

Martin Soukup

Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Email: soukup@antropolog.cz

DOI: <https://dx.doi.org/10.7160/KS.2021.170201>

Abstract

This paper follows up the year 1871; a milestone of hardening anthropology as scientific approach. Tylor has published *Primitive Culture*; Morgan was signed under the title *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*, Miklouho-Maclay landed on New Guinea in the same year. There is no strict connection between these crucial events. From the historical viewpoint is possible to see (1) rising of focus on diachronic perspective to understand society and culture; (2) a studying of kinship as the key how to understand the both – culture and society; (3) a necessity to perform field research in a particular society and culture.

Keywords

evolution, fieldwork, Tylor, Morgan, Miklouho-Maclay

Klíčová slova

evoluce, terénní výzkum, Tylor, Morgan, Miklucho-Maklaj

Úvod

Vydání Tylorovy práce *Primitive Culture* (1871) se někdy pokládá za okamžik zrodu moderní antropologie jako vědy o člověku, společnosti a kultuře. Ve stejném roce, ovšem na druhé straně Atlantiku, vyšla jiná vlivná práce, bez níž si formování moderní antropologie nelze představit. Morgan toho roku vydal dílo *Systémy pokreventství a sešvagření lidské rodiny* (1871). Ve stejném roce se Miklucho-Maklaj vylodil na březích Nové Guineje, aby mezi jejími obyvateli provedl vědecké bádání. Od vydání obou děl i počátku novoguinejského

výzkumu v letošním roce uplyne sto padesát let. Že se všechny tři události vztahují k roku 1871, neznamená, že se jednalo o zlomový moment v dějinách ustanovování norem a forem antropologie jako samostatné disciplíny.

Obě práce otevřely témata, jimiž se lidé spjatí s oborem věnovali sto padesát let, ať již jejich ideje následovali, rozvíjeli, kriticky přehodnocovali, nebo striktně odmítli. Tylorova práce je často interpretována jako jedno ze zakladatelských děl antropologie, protože v ní autor předložil první nehodnotící vymezení kultury jako předmětu antropologického zájmu. Kromě jiného v ní také představil své názory na náboženství, mytologii, jazyk a mnohá další témata. Dílem se pokusil položit základy *vědy* o kultuře (orig. *science*) a nabídnul v něm metodu, kterou tato věda měla zkoumat evoluci lidské kultury. Morganova práce otevřela pro antropologii téma příbuzenství, které se stalo jedním z nejdůležitějších ve vývoji antropologického myšlení. Klade si v něm rovněž metodologické otázky, ale pojem kultura pro něj rozhodně nebylo těžištěm jeho úvah. Tylor budoval své spekulace na konstruování představy evoluce kultury lidstva na základě informací z druhé ruky, u kterých jej příliš nezajímala prostorová distribuce či časové určení. Morgan oproti němu vsadil na metodologicky solidní komparaci administrací dotazníků a jejich zpracováním. Ve rovnání s nimi Miklucho-Maklaj odcestoval na Novou Guineu, aby tam provedl terénní výzkum, jehož výsledky se vztahovaly výhradně k Papuáncům v zálivu Astroláb, nikoli k lidstvu.

Výtisk Morganovy knihy, ze které čerpám, kdysi patřil Herbertu McLean Evansovi, americkému anatomovi a embryologovi, který se podílel na objevu vitamínu E. S přihlédnutím k tématu této studie v tom lze spatřovat určité symbolické spojení. Vitamin E je totiž významný antioxidant, který zpomaluje stárnutí buněk. Morganova i Tylorova kniha nezestárly rychle, stejně jako nezastaral Miklucho-Maklajův výzkum, i když můžeme pojmenovat jeho slabiny. Ve studii ukážu, že všichni tři autoři nezávisle na sobě formulovali základy antropologie rámované časem a prostorem, tedy vývojovými proměnami člověka, společností a kultur, respektive jejich prostorovou distribucí. V roce 1871 došlo ke třem antropologicky významným událostem, není mezi nimi přímá souvislost, přesto mají výpovědní hodnotu k otázce vzniku a utváření forem a norem moderní antropologie jako vědy o člověku, společnosti a kultuře.

Klasický evolucionismus 19. století

O klasickém evolucionismu vznikla již řada prací, které se buď snaží ze současné perspektivy vyhodnotit genezi tohoto směru a přínos jeho představitelů pro současnou antropologii,¹ nebo se snaží zdůraznit dobové hledisko a historické události, které působily na přístup a myšlení jednotlivých autorů.² V přehledových textech bývá evolucionismus běžně prezentován jako samostatné paradigma.³ Některé publikace řazené do klasického evolucionismu však dělí i bezmála půl století, jak ukazuje rozdíl mezi vrocením prvního vydání Bachofenovy práce *Mateřské právo* (1861) a Westermarckova díla *Původ a vývoj morálních myšlenek* (1908). Určitě nelze hovořit o nějaké jednotné škole, na druhou stranu autoři řazení do tohoto směru vycházeli z několika předpokladů, které tvoří jistý jednotící teoretický rámec pro směr označovaný klasický evolucionismus. Všechny je spojoval názor, že společnost a kultura lidského druhu prochází evolucí (vývojem) chápanou jako pokrok, který probíhá v jasně vymezených vývojových stupních. Někteří autoři se zabývali všeobecným pokrokem kultury lidstva, čímž se zabýval například John Lubbock v práci *Původ civilizace* (1870). Jiní autoři se zabývali pokrokem ve vybraných doménách lidské společnosti a kultury: právo⁴, manželství⁵, náboženství⁶ či umění.⁷

Přirozeně lze jmenovat mnoho badatelů a vědců mezi průkopníky, kteří přispěli k etablování antropologie jako samostatného vědního oboru. Uvést lze například Pricharda, Galtona, Müllera a mnohé další. Význam Tylora a Morgana zůstává i tak jen těžko přehlédnutelný, jelikož publikovali texty, které vyjádřili dlouhodobé směřování oboru, na jedné straně důrazem na studium kultury jako předmětu antropologického zájmu, na druhé straně studiem příbuzenství, které se stalo slovy Robina Foxe tím, čím se stala „logika pro filozofii a akt pro umění, je to základní disciplína oboru“⁸ Kromě toho, Tylor se stal vůbec prvním profesorem antropologie, ač nikdy neabsolvoval univerzitní studia. Morgan se sice

¹ Např. BARNARD, Alan, 2000. *History and Theory in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press. HARRIS, Marvin. *Rise of Anthropological Theory*. New York: Thomas Y. Crowell.

² Zejména STOCKING, George, 1987. *Victorian Anthropology*. New York: The Free Press. PETERMANN, Werner, 2004. *Die Geschichte der Ethnologie*. Wuppertal: Peter Hammer.

³ Např. MOORE, Jerry, 2004. *Visions of Culture*. Walnut Creek: Altamira. ERICKSON, Paul; MURPHY, Liam. *A History of Anthropological Theory*. Peterborough: Broadview Press.

⁴ MAINE, Henry, 1861. *Ancient Law*. London: John Murray.

⁵ MCLENNAN, John. *Primitive Marriage*. Edinburgh: Adam & Charles Black. WESTERMARCK, Edvard, 1891. *The History of Human Marriage*. London: Macmillan.

⁶ FRAZER, James George, 1890. *The Golden Bough*. London: Macmillan. MARRET, Robert, 1911. *The Threshold of Religion*. London: Methuen.

⁷ HADDON, Alfred Cort, 1895. *Evolution in Art*. London: Walter Scott.

⁸ FOX, Robin, 1970. *Kinship and Marriage*. Harmondsworth: Penguin Books, s. 10.

musel více věnovat své právní praxi a antropologii měl spíše koníčkem, přesto významně přispěl k etablování antropologie jako samostatné disciplíny. Ve srovnání s nimi zůstává ruský etnograf Miklucho-Maklaj spíše přehlíženou osobností v dějinách oboru, navzdory skutečnosti že se stal průkopníkem samotných základů oboru – terénního výzkumu chápaného jako dlouhodobý a cílevědomý kontakt s příslušníky určité skupiny za účelem jejího poznání a tvorby dat.

U všech tří autorů lze najít přítakání postulátům klasického evolucionismu, jak je vyjmenoval například Václav Soukup,⁹ ale jejich souhrn najdeme již v Tylorově *Primitivní kultuře*: (1) stadiální charakter vývoje, (2) psychická jednota lidstva, (3) unilineární průběh evoluce, který lze studovat na základě (4) komparace a (5) s využitím konceptu přežitku.¹⁰ Stejně jako Tylor i Morgan přemýšlel o aliterárních společnostech jako o primitivním reliktu prvotní fáze evoluce lidské kultury. Obdobně Miklucho-Maklaj odcestoval na Novou Guineu, aby tam studoval vzácné a rychle mizející „primitivní kultury“, které mohou vrhnout jisté světlo na podstatu člověka a vývoj jeho kultury.

„Věda pana Tylora“: mýtus antropologické definice kultury

Lee Cronk¹¹ uvádí, že Tylorova definice kultury patří k nejcitovanějším antropologům vůbec a odkazují se na ni zvláště autoři učebnic. Význam Tylora jako průkopníka antropologie vědy o kultuře je však přeceňována, podle Stockinga¹² se pojem kultura začal v antropologii pozvolna prosazovat až po roce 1900 a nebylo to podle něj vlivem Tylora. Význam prvních čtyř řádků prvního svazku *Primitive Culture* se začal zdůrazňovat mnohem později. Jen letmý pohled do rané reflexe dějin oboru poskytuje nápoředu. Alfred Haddon v práci *Dějiny antropologie* nepochybně Tylorovi připisoval značné zásluhy, když jeho vyobrazení zařadil na frontispis, ale nespátroval přínos Tylora pro vznik antropologie ve formulaci konceptu kultury, nýbrž jako „zakladatele komparativní etnologie“.¹³ Ovšem již na konci třicátých let píše Robert Lowie v díle *Dějiny etnologické teorie* (1937) o Tylorově „klasické definici kultury“¹⁴ a v publikaci mu věnoval samostatnou kapitolu, ve které se věnoval rozboru jeho přínosu antropologii.¹⁵ Zaslouží si dodat, že tentýž autor roku 1917 – shodou okolností v roce

⁹ SOUKUP, Václav, 2004. *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum, s. 298.

¹⁰ Srov. TYLOR, Edward Burnett, 1871. *Primitive Culture*. Sv. 1. London: John Murray.

¹¹ CRONK, Lee, 1999. *That Complex Whole*. Boulder: Westview Press, s. 4.

¹² STOCKING, George, 1982. *Race, Culture, and Evolution*. Chicago: Chicago University Press, s. 201.

¹³ HADDON, Alfred Cort, 1910. *History of Anthropology*. London: Watts & Co, s. 129.

¹⁴ LOWIE, Robert, 1937. *The History of Ethnological Theory*. New York: Rinehart & Company, s. 12.

¹⁵ Tamtéž, s. 68 a dále.

Tylorovy smrti – ve svém díle *Kultura a etnologie* napsal, že „kultura je ve skutečnosti jediným a výlučným předmětem zájmu etnologie“,¹⁶ ovšem učinil tak bez odkazu na Tylora.

Že se antropologie stala – alespoň do doby kritiky v polovině osmdesátých let 20. století – vědou o kultuře, přesněji o různých kulturách, je zásluhou amerických představitelů oboru, nikoli Tylora. Stocking¹⁷ poukázal na skutečnost, že boasiánské užití konceptu kultury odkazuje na německy psané zdroje a stalo se východiskem pro formování antropologie jako vědy o kultuře. Antropologové se stali specialisty na kulturu, o tom nebylo v polovině 20. století žádných pochyb, jak uvádí Adam Kuper.¹⁸ Úspěch pojmu kultura ukazuje hojně citovaná práce Kroebera a Kluckhohna (s příspěvkem Untreiner a Meyera) *Kultura: kritické posouzení konceptů a definic* (1952). V práci provedli zevrubnou analýzu vývoje pojmu kultura a dosavadních přístupů k tomuto konceptu, shromáždili několik stovek definic a více než sto šedesát z nich zařadili do svého rozboru. Autoři vyzdvihli význam Tylorova počínu pro formování pojmu kultura jako vědecké kategorie: „Stručně řečeno, slovo kultura v jeho moderním technickém a antropologickém významu bylo v angličtině zavedeno Tylorem roku 1871“.¹⁹ Oba citovaní autoři zastávali názor, že Tylorem navržená definice byla úspěšná z důvodu „historických asociací, a protože Tylor vymezil obecné důsledky konceptu, a to přesně i dostatečně abstraktně“.²⁰ Oba autoři byli toho názoru, že sice Tylor hodně těžil z Klemmovy práce *Všeobecné kulturní dějiny lidstva* (1843–1952), ale ten nedokázal v deseti svazcích to, co udělal Tylor v *Primitivní kultuře* – přikovat do názvu své knihy obecný pojem, jenž „zůstával prostý náznak pokroku, který v sobě svíral anglický pojem civilizace“.²¹

Historik antropologie George Stocking ukázal,²² že Tylorovu citovanou práci rozhodně nelze označit za nějaký bod zlomu ve formování moderní antropologie, jelikož jím navržené pojetí kultury postrádalo atributy spojované s tímto konceptem ve 20. století: historicitu, holismus, relativismus, determinismus.²³ Tylor totiž pracoval s konceptem kultury v jednotném čísle a stojí na něm i jeho výčtové vymezení pojmu. Nezajímají jej různé podoby znalostí, práva či umění, ale důsledně pokrok ve vědění, právu či umění vůbec. Tylorova definice kultury je sice dostatečně známá, ale pro potřeby této studie je namístě ji zopakovat:

¹⁶ LOWIE, Robert, 1917. *Culture and Ethnology*. New York: Boni and Liveright, s. 5.

¹⁷ STOCKING, George, 1987. *Victorian Anthropology*. New York: The Free Press. 0-02-931551-4, s. 303.

¹⁸ KUPER, Adam, 2000. *Culture*. Harvard: Harvard University Press.

¹⁹ KROEBER, Alfred; KLUCKHOHN, Clyde. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology Papers. 1952, 47(1), s. 9.

²⁰ Tamtéž, s. 9.

²¹ Tamtéž, s. 25

²² Srov. STOCKING, George, 1982. *Race, Culture, and Evolution*. Chicago: Chicago University Press.

²³ STOCKING, George, 1982. *Race, Culture, and Evolution*. Chicago: Chicago University Press, s. 204

„Kultura neboli civilizace, chápaná v jejím širokém antropologickém smyslu, je ten komplexní celek, jenž zahrnuje poznání, víru, umění, morálku, právo, zvyklost a jakékoli jiné schopnosti a návyky, jež člověk získal jako člen nějaké společnosti“²⁴. První část definice je celkem jasná, položil naroveň kulturu a civilizaci, čímž přiblížil anglickým čtenářům výraz kultura, který se v té době v angličtině sice již používal, ale rozmanitě a rozhodně ne antropologicky nehodnotícím způsobem. Jak jsem naznačil výše, s pojmem kultura se běžně pracovalo v německém jazykovém prostředí, nikoli v jeho pluralistickém pojetí, které se stalo charakteristické pro pozdější vývoj antropologie. Osvícenští autoři Klemm či Herder pokládali kulturu za univerzální lidský jev. Například Herder chápal kulturu jako míru osvícenosti, která se přirozeně může lišit v různých epochách a zemích. Ale neexistuje národ bez kultury, domníval se Herder. Proto je překvapivé, že na německé osvícenské myslitele navazující Tylor psal o nekulturních národech.

Na díle *Primitivní kultura* je mnohem důležitější rozvíjený přístup ke zkoumání sociálních a kulturních jevů než samotné vymezení kultury. Tylor si totiž velmi dobře uvědomoval, že existují dva hlavní způsoby, jak vysvětlit výskyt homologických kulturních jevů. Na jedné straně je lze vysvětlit společným původem, tedy difuzí invence z jednoho geografického místa. Výskyt formálně podobných kulturních jevů lze však rovněž vysvětlit nezávislou invencí, tedy že lidé v různých časech a na různých místech dospívají k podobným řešením srovnatelných problémů. K druhému vysvětlení se přiklonil Tylor, jak plyne z jeho vstupní kapitoly *Primitivní kultury*.²⁵ Následující vývoj antropologického myšlení osciloval mezi dvěma názory, buď se dávala přednost časovému hledisku (evoluce), nebo prostorovému (difuze).

Morganova komparativní práce o příbuzenství

Americký právník Lewis Henry Morgan (1818–1881) a antropolog patří k průkopníkům moderní antropologie. Tento představitel klasického evolucionismu nezůstával pouze v teple pracovny, jak se někdy nespravedlivě píše o reprezentantech tohoto směru. Morgan podnikl terénní výzkumy u Irokézů, o nichž publikoval dvě knižní monografie.²⁶ V prvním z citovaných děl popsal irokézský příbuzenský systém, jenž pokládal za jejich vlastní

²⁴ TYLOR, Edward Burnett, 1871. *Primitive Culture*. Sv. 1. London: John Murray, s. 1.

²⁵ Tamtéž, kapitola 1.

²⁶ Zvláště MORGAN, Lewis Henry, 1851. *League of the Ho-Dé-No-Sau or Iroquois*. Rochester: Sage & Brother.

invenci.²⁷ Následující léto po vydání knihy z roku 1851 se obeznámil s příbuzenským systémem Odžibvejů. K svému překvapení seznal, že se sice pojmy pro označení příbuzných liší, ale „klasifikace příbuzných byla stejná“.²⁸ Položil si tedy otázku, zda se příbuzenský systém shoduje u všech skupin původních Američanů a zda lze jeho původ odvodit z Asie, odkud zřejmě předci prvních Američanů přišli. Otevřel stejnou otázku jako Tylor, on ovšem na případu příbuzenství: lze shody vysvětlit jako výsledek difuze a lidské migrace či se jedná o výsledek nezávislé invence.²⁹ Aby tuto otázku prozkoumal, rozhodl se provést rozsáhlé dotazníkové šetření, jehož cílem bylo získat data o příbuzenských systémech nejen u původních obyvatel Ameriky, ale rovněž z jiných částí světa, konkrétně ze skupin mluvících semitskými, árijskými³⁰ a uralskými³¹ jazyky. Celkem zpracoval 119 dotazníků, jež získal od svých spolupracovníků, z toho osmdesát bylo o nativních skupinách Severní Ameriky. Do své analýzy ještě zahrnul další dotazníky z Číny, Malajsie a Oceánie, které však nebyly stejně bohaté na informace jako ty předchozí. Kupříkladu z Oceánie pracoval s daty z Aoatearoa (Nového Zélandu), Samoy a Havaje. Jen málo informací získal z Afriky, ač „byl učiněn pokus získat informace o negroidních národech Afriky, jenž se však ukázal být zcela neúspěšným“.³²

Výsledkem Morganova rozsáhlého výzkumu a badatelské práce se stala publikace *Systémy pokrevnosti a sešvagření lidské rodiny* (1871), která byla po recenzním řízení přijata k vydání roku 1868, zhruba rok po dokončení rukopisu. Vydání se zdrželo kvůli vysokým nákladům spojeným s produkcí knihy, což si vyžádalo k Morganově nelibosti zkrácení textu na přijatelný rozsah. Morgan výtisk knihy obdržel v červenci 1871 a od svého asistenta se dozvěděl, že se jedná o nejnákladnější knihu, jakou dosud Smithsonianova instituce vydala. Náklady se vyšplhaly na ohromných 8000 USD, přičemž velmi nákladné byly rozsáhlé tabulky, kolem nichž autor vystavěl text knihy. Vysázet jednu stránku tabulky stálo celých 16 USD. Morgan však vlastní investice na provedení výzkumu, přípravu publikace a ušlý zisk

²⁷ MORGAN, Lewis Henry, 1871. *Systems Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Washington: The Smithsonian Institution, s. 3.

²⁸ Tamtéž, s. 3.

²⁹ Tamtéž, s. 4.

³⁰ Ve skutečnosti se zabývá různými jazyky, které se dnes řadí do různých jazykových rodin: románská, slovanská, indoárijská, keltská a další.

³¹ Zde se zabývá skupinami mluvícími jazyky turkickými a ugrofinskými.

³² MORGAN, Lewis Henry, 1871. *Systems Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Washington: The Smithsonian Institution, s. 462.

z právní praxe odhadl na celých 25 000 USD.³³ To by dnes odpovídalo závratné částce takřka dvanácti milionů korun.

Východiskem pro jeho bádání se stala filologie, jak upozorňuje hned v první větě předmluvy k dílu. Píše, že se „filologie osvědčila být skvělým nástrojem pro klasifikaci národů do rodin na základě jazykových podobností. Srovnání slovní zásoby a gramatických forem ukázalo, že určité jazyky jsou dialekty obecnější řeči.“ Tamtéž dovozuje, že „tyto dialekty zahrnuté pod společný název, obnovily svou původní jednotu jako rodina jazyků“. Podle Morgana lze tímto způsobem redukovat počet národů světa na celkem malý počet nezávislých.³⁴ A právě o to se pokusil svým výzkumem rozdílu a podobností terminologie příbuzenství. Výsledkem analýzy dat získaných rozsáhlým výzkumem, při němž kombinoval dotazníkové šetření a terénní pobyty u skupin původních obyvatel Severní Ameriky, bylo rozlišení tří typů příbuzenských systémů a dále zjištění, že příbuzenské systémy jsou buď klasifikační, nebo deskriptivní. Příbuzenské systémy arijsko-semitsko-uralský (dnes eskymácký), ganowajský (dnes irokézský) a turánsko-malajský (dnes havajský) lze podle jeho tvrzení seřadit podle evoluční posloupnosti, tedy od civilizovaných k primitivním. Stejně tak tvrdil, že klasifikační systémy (ganowajský a turánsko-malajský) evolučně předcházejí deskriptivním (arijsko-semitsko-uralský). Byl si ovšem vědom, že získaná data zdaleka nepokrývají všechny národy, zvláště upozornil, že „velký počet nižších národů zůstává v tabulkách nezastoupený“.³⁵

Podhodnocení informací o „nižších národech“, jak se na některé lidské populace etnocentricky pohlíželo v 19. století i v podstatné části toho následujícího, má své koloniální důvody. Tehdy totiž západní koloniální nadvláda v mnoha částech světa rozhodně nebyla stabilizovaná. Stačí si třeba uvědomit, že ruský etnograf Miklucho-Maklaj začal žít mezi obyvateli Nové Guineje ve stejném roce, kdy vyšla Morganova i Tylorova práce. Na Nové Guineji i v jiných částech světa nebyla v té době zdaleka vybudována pevná koloniální administrativa, o kterou by se mohli výzkumníci opřít při snaze získat nějaké etnografické informace o kolonizovaném obyvatelstvu. Jen pro představu, Miklucho-Maklaj se vylodil na pobřeží Nové Guineje mnoho let před založením města Port Moresby, které se stalo pevnou oporou koloniálního systému.

³³ TRAUTMAN, Thomas, 1987. *Lewis Henry Morgan and the Invention of Kinship*. Berkeley: University of California Press, s. 1–2.

³⁴ MORGAN, Lewis Henry, 1871. *Systems Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Washington: The Smithsonian Institution, s. v.

³⁵ Tamtéž, s. vii.

Morgan své závěry využil v nadcházející práci *Pravěká společnost* (1877),³⁶ ve které představil teorii evoluce lidské kultury od období divoštství přes barbarství k civilizaci. I v této práci staví na evolučním hledisku chápaném jako pokrok lidské společnosti a kultury, jenž se objektivně projevuje ve vynálezech, že kontrola ohně předchází domestikaci plodin a zvířat i výrobě keramiky.³⁷ Vyjádřením evoluce se podle Morgana staly také dvě společenská uspořádání – *societas* a *civitas*. Zatímco v první se zdůrazňují skupinové vztahy a práva, v druhé formě se klade důraz na ta individuální, čemuž měly odpovídat také příbuzenské systémy. V jejich „primitivní“ formě nerozeznávaly individuální otcovství, proto v havajském příbuzenském systému označovaly stejným pojmem muže v generaci +1, když chtěli pojmenovat „otce“. Morgan se domníval, že pokrok spočíval ve zlepšující se schopnosti popsat pokrevenské vztahy a individualizace vztahů, s nimiž měly souviset také primogenitura i dědické principy.

Antropologie a počátky metody terénního výzkumu

O představitelích klasického evolucionismu se traduje, že pěstovali kabinetní vědu, jelikož upřednostňovali teoretické bádání před tvorbou dat terénním výzkumem. Podsouvá se jim, že jejich závěry byly ničím nepodložené spekulace založené na četbě zpráv, knih či dopisů cestovatelů, námořníků, místodržících, misionářů a jiných zástupců západních koloniálních mocností. O mnohých průkopnících oboru to nepochybně lze říci. Zářným příkladem je James George Frazer (1854–1941), který až na vzácné výjimky neopustil Trinity College v Cambridge a tamější bohatou knihovnu. Vskutku, nikdy se ani náznakem nepokusil uskutečnit terénní výzkum. Z hlediska jeho názorů by to ani nedávalo smysl, chtěl objasnit vývoj lidského myšlení, jak by mu pomohlo k porozumění zákonitostem evoluce lidské kognice strávit několik let například na Trobriandových ostrovech. Pro něj jednotlivé kultury představovaly vzorky, které mu pomáhaly porozumět lidstvu a jeho vývoji. A jeho bytostný odpor k provádění vlastního terénního výzkumu je známý,³⁸ ale podstatu terénního výzkumu velmi oceňoval, jak dokládá i jeho předmluva k Malinowského *Argonautům západního Pacifiku* (1922), kde vyzdvihl autorův styl práce, kterou založil na „nejjistějších zdrojích – osobním pozorování a výpovědích domorodců v jejich vlastním jazyce bez zásahu

³⁶ Česky MORGAN, Lewis Henry, 1954. *Pravěká společnost*. Praha: Československá akademie věd.

³⁷ Této myšlence nelze v podstatě nic vyknout. Jak upozornil Matt Ridley zároveň lze jen těžko vynalézt dříve než objevit principy elektřiny. Viz RIDLEY, Matt, 2013. *Racionální optimista*. Praha – Brno: Argo – Dokořán.

³⁸ HAYS, H., 1979. *From Ape to Angel*. Westport: Greenwood Press, s. 121.

tlumočnicka“.³⁹ Zdaleka ne všichni představitelé klasického evolucionismu zvolili čistou práci v pracovně, jako Frazer, ale vydávali se získat nezprostředkovaná data v terénu. Jejich snahy získat data v terénu jistě nevyjdou dobře při srovnání se standardy antropologického výzkumu, jak se profilyovaly na počátku 20. století. Přesto nelze diskutovanému Tylorovi upřít, že prováděl terénní výzkum mezi londýnskými spiritisty, jak z Tylorova terénního deníku zjistil historik antropologie George Stocking. Upřesňuje, že Tylorova koncepce animismu se přímo zrodila v kontextu britského spiritismu, který mu také pomohl formulovat koncepci přežitku.⁴⁰ Ani Morgan se neomezil na čistě teoretické studium. Pracoval nejen mezi Irokézy, ale vydával se také k jiným skupinám původních obyvatel Severní Ameriky, u nichž se zajímal o příbuzenské systémy. Při studiu Irokézů navázal spolupráci s Elym Parkerem, jenž se stal jeho klíčovým spolupracovníkem mezi Irokézy. Přesto nelze Tylora a Morgana označit za terénní antropology v moderním smyslu slova, ač oba získali jisté terénní zkušenosti. Jak Tylor, tak Morgan byli spíše kabinetními typy akademiků.

Z hlediska formující se antropologie došlo roku 1871 ještě k jednomu památnému kroku, který lze označit za moment zrodu empiricky ukotvené antropologie. V novoguinejském zálivu Astroláb se toho roku vylodil ruský etnograf Nikolaj Miklucho-Maklaj (1846–1888). V září 1871 si do deníku poznamenal: „kolem 10. hod. dopolední se konečně ukázalo mraky zcela zahalené hornaté pobřeží Nové Guineje“.⁴¹ Tento badatel s přírodovědnou orientací a vzděláním, jenž se hlásil k darwinismu a úzce spolupracoval s Ernstem Haeckelem (1834–1919), jedním z prvních německých stoupenců darwinismu, se rozhodl žít mezi obyvateli Nové Guineje. Miklucho-Maklaj měl přírodovědné vzdělání a Novou Guineu si vybral, protože „ji obývá málo známá rasa Papuánců, jejichž postavení mezi jinými národy není dosud jasné“.⁴² Miklucho-Maklaj rozhodně nebyl školeným etnografem, to v jeho době nemohl být nikdo, ale svými přístupy a postupy se zařadil k průkopníkům empiricky informované antropologie. Stalo se tak více než čtyřicet let před tím, než se Malinowski vlivem geopolitické situace stal technicky vzato nepřítelem v Austrálii, což mu umožnilo podniknout jeho slavné výzkumy v Melanésii,⁴³ i takřka třicet let před proslulou expedicí cambridgeských antropologů do Torresovy úžiny uspořádanou v roce 1898.

³⁹ FRAZER, James George, 1922. Preface, s. vi–vii. In MALINOWSKI, Bronislaw. *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge, s. vii–xiii.

⁴⁰ STOCKING, George, 2001. *Delimiting Anthropology*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

⁴¹ MIKLUCHO-MAKLAJ, Nikolaj, 1954. *Mezi Papuánci*. Praha: Orbis, s. 19.

⁴² Tamtéž, s. 15.

⁴³ Srov. YOUNG, Michael, 2004. *Bronislaw Malinowski*. New Haven: Yale University Press.

Miklucho-Maklaj bezesporu patří k průkopníkům moderní etnograficky informované antropologie. Terénní situace pro něj jistě nebyla snadná. Musel hbitě a bez kompromisů řešit mnoho každodenních záležitostí, které mnohdy představovaly rizika pro jeho život a zdraví. Například 17. listopadu 1871 si zapsal: „Nic nového. Vše jak bylo. Ráno jsem zoologem, přírodopycem, potom, jsou-li sluhové nemocní, jsem kuchařem, lékařem, lékárníkem, natěračem, krejčím – dokonce i pradenou. Krátce děvče pro všechno a plné ruce práce. Ačkoli se učím řeči domorodců s velkou trpělivostí, přece jen rozumím ještě velmi málo. Spíše se pouze dovtipuji a hádám, co mi chtějí asi říci. Tím méně dovedu mluvit“.⁴⁴

Etnografická genialita Miklucho-Maklaje se projevila hned na začátku jeho prvního novoguinejského pobytu (vrátil se tam opakovaně, naposledy v roce 1883). V zápisku z prvního října se lze dočíst: „Mé postavení bylo trapné: dohovorit jsem se nedovedl – bylo by lépe odejít, avšak přemáhal mě spánek. Domov je daleko. Proč bych se nevyspal zde?“ Ulehl na nové rohoži, kterou tam našel, a vprostřed vesnice usnul, aby se později probudil „velmi osvěžen“.⁴⁵ Když se začteme do deníků Miklucho-Maklaje, vidíme poctivou etnografickou práci založenou na zúčastněném pozorování, ač v jeho době nebyla tato technika ještě pojmenována, ani běžně uplatňována. Současně však na jeho práci lze vyzorovat také mocenský rozměr antropologie, který se v plné síle ukázal v koloniální nadvládě, ze které antropologie hodně těžila. Miklucho-Maklaj systematicky na Nové Guineji vytvářel ruskou stopu pojmenováním geografických míst – dosud na mapě Nové Guineje najdeme například Gogolovu řeku – a nepřímo se podílel na vzniku Německé Nové Guineje. Zprostředkoval totiž klíčové informace o obyvatelích a krajině zálivu Astroláb německému ornitologovi Ottu Finschovi (1839–1917). Jeho Bismarck pověřil prozkoumáním Nové Guineje a zhodnocením míst, kde by mohlo vzniknout bezpečné zázemí chystané německé kolonie. Finsch se s Miklucho-Maklajem osobně několikrát setkal a načerpal od něj cenné informace. Ty mu pomohly při osobním setkání s obyvateli „Maklajovy zátoky“, a to včetně znalosti základní slovní zásoby ruského jazyka, kterou si osvojil během expedice na Sibiř a se kterou se setkal v zálivu Astroláb, jehož obyvatelé od Miklucho-Maklaje leccos pochytili.⁴⁶ Jednalo se o zcela protichůdné aktivity, jelikož Miklucho-Maklaj zamýšlel vytvořit tam samosprávnou oblast a vyvinul značné úsilí, aby se záliv Astroláb nestal součástí Německé Nové Guineje. Jeho telegram Bismarckovi, v němž jej vyzval, aby obyvatelé zátoky měli samosprávu, byl oslyšen.

⁴⁴ MIKLUCHO-MAKLAJ, Nikolaj, 1954. *Mezi Papuánci*. Praha: Orbis, s. 49.

⁴⁵ Tamtéž, s. 31–32.

⁴⁶ FINSCH, Otto, 1888. *Samoafahrten*. Leipzig: F. Hirt, s. 61–62.

Význam Miklucho-Maklaje pro formování moderní antropologie zůstává nemalý, ač o něm standardní příručky dějiny antropologického myšlení povětšinou mlčí.⁴⁷ Miklucho-Maklaje vedl především vědecký zájem poznat a co možná nejvíce zaznamenat informace o „primitivních národech“, jelikož již nebylo „možno mrhat časem“.⁴⁸ O celé půlstoletí předběhl Malinowského, když napsal, že by mu přišlo hodné politování „opominutí příležitosti poznat blíže původní lidské rasy ... zvláště proto, že tyto rasy – jak známo – při styku s evropskou civilizací rok od roku zanikají.“⁴⁹ Malinowski v obdobném duchu otevřel své *Argonauty* slovy, že „etnologie je ve smutně-směšném neřkuli tragickém postavení“, protože jakmile má vypracované metody a vychované experty, předmět jejího zájmu „vymírá přímo před očima“.⁵⁰

Závěr

Neexistuje žádná historicky prokazatelná vazba mezi vydáním Tylorovy práce, Morganova díla a zahájením výzkumu Miklucho-Maklaje na Nové Guineji. Tylor napsal předmluvu k *Primitivní kultuře* v březnu 1871, Morganovu práci Smithsonian institut přijal k publikaci již roku 1868, vyšla však po složitých procesech až roku 1871. Miklucho-Maklaj se nalodil na korvetu *Vit'az* již na sklonku roku 1870 a Nové Guineje dosáhl o bezmála rok později, kdy se v září před posádkou objevily obrysy novoguinejského pobřeží, kde následně ruský vědec prožil několik let mezi domorodci v zálivu Astroláb. „Antropologický rok“ 1871 je tak více narací než objektivním faktem.

Rok 1871 nepochybně přinesl do rodící se antropologie důležitá témata – koncept kultury, zájem o společnosti stavících na příbuzenství a terénní výzkum. Jinak řečeno, antropologie se začala formovat jako *věda* o kultuře, začal se prosazovat zájem o pochopení příbuzenských vztahů jako základ pro výklad povahy společnosti a kultury. Především dostala impulz stát se empiricky podloženou disciplínou, ač trvalo ještě několik desetiletí, než se prosadily principy terénního výzkumu, které se v disciplíně začaly považovat za samozřejmost – zúčastněné pozorování, zvládnutí místního jazyka a zaznamenat roční cyklus společnosti.

⁴⁷ Srov. HARRIS, Marvin, 1968. *Rise of Anthropological Theory*. New York: Thomas Y. Crowell. PETERMANN, Werner, 2004. *Die Geschichte der Ethnologie*. Wuppertal: Peter Hammer Verlag. SOUKUP, Václav, 2004. *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum.

⁴⁸ MIKLUCHO-MAKLAJ, Nikolaj, 1954. *Mezi Papuánci*. Praha: Orbis, s. 13

⁴⁹ Tamtéž, s. 13.

⁵⁰ MALINOWSKI, Bronislaw, 1922. *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge, s. xv.

Seznam použitých zdrojů

- BARNARD, Alan. *History and Theory in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. ISBN 978-0-521-77432-1.
- CRONK, Lee. *That Complex Whole*. Boulder: Westview Press, 1999. ISBN 0-813-33705-4.
- ERICKSON, Paul; MURPHY, Liam. *A History of Anthropological Theory*. Peterborough: Broadview Press. ISBN 1-55111-198-5.
- FINSCH, Otto. *Samoafahrten*. Leipzig: F. Hirt, 1888.
- FOX, Robin. *Kinship and Marriage*. Harmondsworth: Penguin Books, 1970.
- FRAZER, James George. Preface, In MALINOWSKI, Bronislaw. *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge, 1922.
- FRAZER, James George. *The Golden Bough*. London: Macmillan, 1890.
- HADDON, Alfred Cort. *Evolution in Art*. London: Walter Scott, 1895. DOI: 10.5479/sil.120683.39088002611119
- HADDON, Alfred Cort. *History of Anthropology*. London: Watts & Co., 1910.
- HARRIS, Marvin. *Rise of Anthropological Theory*. New York: Thomas Y. Crowell, 1968.
- HAYS, Hoffman Reynolds. *From Ape to Angel*. Westport: Greenwood Press, 1979. ISBN 0-313-21235-X.
- KROEBER, Alfred; KLUCKHOHN, Clyde. Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. *Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology Papers*. 1952, 47(1), s. 3–223, v–vii.
- KUPER, Adam. *Culture*. Harvard: Harvard University Press, 2000. ISBN 0-674-00417-5.
- LOWIE, Robert. *Culture and Ethnology*. New York: Boni and Liveright, 1917.
- LOWIE, Robert. *The History of Ethnological Theory*. New York: Rinehart & Company, 1937.
- MAINE, Henry. *Ancient Law*. London: John Murray, 1861. DOI: 10.2307/25528207
- MALINOWSKI, Bronislaw. *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge, 1922.
- MARRETT, Robert. *The Threshold of Religion*. London: Methuen, 1911.
- MCLENNAN, John Ferguson. *Primitive marriage: an inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies*. Edinburgh: Adam & Charles Black, 1865.
- MIKLUCHO-MAKLAJ, Nikolaj. *Mezi Papuánci*. Praha: Orbis, 1954.
- MOORE, Jerry. *Visions of Culture*. Walnut Creek: Altamira, 2004. ISBN 0-7591-0410-7.
- MORGAN, Lewis Henry. *League of the Ho-Dé-No-Sau or Iroquosis*. Rochester: Sage & Brother, 1851.
- MORGAN, Lewis Henry. *Pravěká společnost*. Praha: Československá akademie věd, 1954.
- MORGAN, Lewis Henry. *Systems Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Washington: The Smithsonian Institution, 1871. DOI: 10.5962/bhl.title.29577
- PETERMANN, Werner. *Die Geschichte der Ethnologie*. Wuppertal: Peter Hammer, 2004. ISBN 3-87294-930-6.
- RIDLEY, Matt. *Racionální optimista*. Praha – Brno: Argo – Dokořán, 2013. ISBN 978-80-257-0931-3.
- SOUKUP, Václav. *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0337-3.
- STOCKING, George. *Delimiting Anthropology*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2001. ISBN 0-299-17450-6.
- STOCKING, George. *Race, Culture, and Evolution*. Chicago: Chicago University Press, 1982. ISBN 0-226-77494-5.
- STOCKING, George. *Victorian Anthropology*. New York: The Free Press, 1987. ISBN 0-02-931551-4.

- TRAUTMAN, Thomas. *Lewis Henry Morgan and the Invention of Kinship*. Berkeley: University of California Press, 1987. ISBN 0-520-05849-6.
- TYLOR, Edward Burnett. *Primitive Culture*. 2 sv. London: John Murray, 1871.
- WESTERMARCK, Edvard. *The History of Human Marriage*. London: Macmillan, 1891.
- YOUNG, Michael. *Bronislaw Malinowski*. New Haven: Yale University Press, 2004. ISBN 0-300-10294-1.